

DIDEROTOVA ETIKA SREĆE

ODBACIVŠI vjeru kao podlogu etike — Diderot¹ triumfira! Vjere niti bilo kakve »metafizike (osim svoga materijalizma ili hилоzoizma) ne treba, a društvo ljudsko može postojati i bez toga. Etika se osniva na »naravi«, na »sličnosti ljudske organizacije«. Što će nam opaka vjerska etika, bič za života, strah na smrti, kad nam tu pomaže sama »narav«. Svi ljudi hoće biti sretni, a sreće nema bez kreposti. Dakle će svi uvijek htjeti biti kreposni, inače će ih kazniti sama narav. Nema ni transcedentne obveze ni sankcije.

A što je krepost? Činiti dobro: *bienfaisance* i ništa drugo. Sve ostalo otpada.

No ova tako bučno naviještavana Diderotova etika napokon sama priznaje svoj *bankrot*. Vlastitim riječima i uslijed vlastitih svojih principa. Slobode ljudske volje nema, sve je nužno, sve je relativno, a sreća može kod nekog biti i u tome, da čini zlo. Diderot kapitulira.

Uostalom, premda ne govori uvijek jednako, za njega nema uz *bienfaisance* ni poštivanja sebe, ni poniznosti, ni čistoće, ni stida, ni braka; on u konsekvencijama svoga materijalizma ide dotle, da tvrdi, da nema »ništa solidno, osim jesti, piti, spavati.«

Svaki blud pa i protuprirodni i rodoskrvuće je »u prirodi.« Konačno je »sve u prirodi.« Pače valja biti ne mali nego »veliki lupež,« jer »se sve kolje.« Nema ljudskoga dostojanstva: čovjekovo dostojanstvo je isto kao i životinjsko, i čovjek je nešto prolazno. »Moralan« čovjek je »umjetan čovjek«, produkt društva, ne »prirode.« U prirodi nema ni moga, ni tvoğa, ni vlasti, ni auktoriteta, ni kreposti ni opačine, ni pravila ni zakona! Ako dakle hoćete, da čovjek bude sretan, ostavite ga slobodnim, jer kodeks prirode pozna samo jednu riječ: sloboda! Ne civilizujte ga, ne sputavajte ga u okove društva.

Tako se sva etika niječe i Diderot stoji — nakon onih svojih triumfalnih tirada! — pred ruševinama svoje retorike. No što to smeta čovjeka XVIII. stoljeća, pa bio on i filozof!² On ruši, isprsuje se, i kad bi njegovim riječima vjerovali, nije bilo od njega kreposnija čovjeka. Tako se ruši ohola priroda bez Milosti, priroda koja Bođu dovikuje: »Ako sam čestit i činim dobro, svejedno je za moje bližnje, da li je to srećom moje organizacije, slobodnim činom moje volje ili potporom milosti tvoje.«³

¹ Vidi prijašnje članke: *Diderot - preteča ateističko-boljševičke etike*, *Život*, 1931, br. 7, str. 323; i *Boljševik 18. vijeka*, *Život*, 1931, br. 3, str. 105.

² Ipak se nešto lecne, kad čita *La Mettriea* i onda uviđa, kako je fatalno u etici naučavati lažne principe. Vidi daljnje naše izvode.

³ Diderot, *Djela*, izd. Assezat - Tourneaux, Garnier frères 1875 - 1876: II. sv., *Interprétation de la Nature*, str. 61. *Molitva*.

Sad treba da prikazemo bankrot Diderotove etike. Mi nemamo da pokažemo, kako sam Diderot sebi protuslovi, i kako jednom nešto ruši, a drugda to isto brani. Mi ćemo ga slijediti u njegovu padu.

Najistaknutija je crta u toj etici *bludnosti*, za koju kat. teolozi vele, da je tu ljudska narav ranjena kao u nijednoj drugoj točki, te su tu zastranjenja čovjekova, u praksi, a onda i u teoriji najveća. Diderot je uvijek apostol i branitelj bludnosti, koja je svim periodama dekadence utisnula svoj pečat. Grijeh je čovječanstva bludnost. A Diderot reče, da je ona »u naravi« i nije nikakvo zlo. I danas ona harači i otima čovječanstvo Bogu. Govori se samo o »prirodi«, a bludnost je za naše suvremenike nerazumljivi »metafizički pojam«. Zašto da ti čini ne budu dopušteni? To znači i u Diderota spajati moralne pojmove s činima, koji po sebi ne mogu biti moralno kategorizirani ili su dobri. U tom smislu je »čudoređan« čovjek *par excellence* »Umjetan« čovjek: *«l'homme moral et artificiel»*.

Diderotu to sve nije strašno, on mirno iščekuje svoj Eldorado bezbožaca, jer to je samo u stilu »onih bijednih fanatika« »optuživati bezbošce s nečudoređa, bezbošce, koji nisu nigda vidjeli da su učinili jedan nepošteni čin, usred pobožnjaka, okaljanih svakovrsnim opaćinama.«⁴ Diderot veli: »ja dopuštam najutvrđenijem zločinu, da izda protiv mog čudoređa najokrutniji pamflet.« On će i dalje mirno »spavati«.⁵

Kad čitamo, kako Diderot sebe i svoju krepost u zvijezde kuje, osjećamo silni manjak poniznosti, reda, kršč. duha, što je sve redom zabacio. Kad je uzdizao vrlinu, nije to bilo bez buke, ne, sve to uzdizanje miriši bukom farizejštine, koja vješa na se zapise u kutijama, moli se na ulici i na uglu, kud ljudi prolaze, da požanje hvalu ljudsku, posipava se pepelom i ne umiva lice, da se vidi, kako posti. *Splendida vita!* Uzdizao je novu »krepost« s bubnjevim i talambasima, želio je, da bi se dobra djela, kao u Kini, oglašavala »uz zvuk trublje«. Za sebe je želio, da ga potomstvo ne zaboravi. »Doista bi potomstvo bilo nezahvalno, kad bi potpuno zaboravilo mene, koji sam se njega toliko sjećao.«⁶

Istini za volju rekli smo, da Diderot katkad biva i nešto umjereniji u svom razaračkom radu, tako kritikujući La Mettriea uvida, da je etika »golemo drvo, kojeg vrh dira nebo, a korijenje da ide do u pakao, gdje je sve vezano, gdje se stid, pristojnost, ugladenost i najnezatnije kreposti, ako takovih imade, drže kao lišće svojega granja.«⁷

Fatalno je za Diderotovu etiku, da se temelji na »prirodi«, koja, kako reče njegov znanac Meister, ne pozna ni gospodara ni

⁴ Ibid., sv. 9. *Mélanges*, str. 438.

⁵ Ibid., *Did. et Cath. II.*, str. 451., 452.

⁶ 18. sv. Pismo Faleonetu, str. 87.

⁷ Ibid., III. sv., *Essai sur les règnes de Claude et de Néron*, str. 217., 218.

Boga. Konačno je »sve u prirodi«. On tu »narav« panteistički obožava, ona je Alfa i Omega sve etike. Njegova etika fraze i emfaze, koja ne pozna ni skromnosti, ni poštivanja sebe, ni stida, ni bluda, ni Boga, ni gospodara, ni sličnih »djetinjarija«, a koja traži ljudsku sankciju bubnjeva i talambasa, dobiva tako svoju bazu. Ali već prije nego je napisao djela kao *Interprétation de la nature*, *Entretien entre d'Alembert et Diderot*, *Suite de l'Entretien* i *San d'Alembertov*, *Dodatak putu Bougainvilleovu*, *Elemente filozofije*, već prije on piše alegoriju *Aleje*, gdje slavi užitek, blud, napada vjeru i vjersku etiku. Već sada piše u svom blatnom romanu *Bijoux indiscrets*, da je ljubav samo »fizika«, seksus, i rodoskrvnstvo je za njega riječ bez smisla.

Djelo »Dodatak putu Bougainvilleovu« zove se također »dijalog između A i B o neugodnosti, da se povezuju moralne ideje uz stanovite fizičke čine, koji ih ne podnose — qui n' en comportent pas. Tako možemo u svim djelima Diderotovim tražiti njegove ideje, svuda moralizuje i u romanu, i u drami, i u umjetničkoj kritici (*Salons*) i u filozof. dijalozima, svuda. Ta on se smatrao »filozofom« u stilu XVIII. stoljeća, čovjekom zvanim da reformira društvo, čovječanstvo.

Zato je Diderot zabacio i vjeru, jer, po njemu, treba birati između »vjere« i »razuma«. Prvo njegovo djelo tome je posvećeno: što u *Eseju o zaslugi i krepости* prijevodu Shaftesburya, u svojim bilješkama tome djelu, prikriveno hoće, to u djelu *Filozofske misli* očitije traži: »radikalni« skepticizam ili zapravo ateizam, premda tobožne brani »naravnu« religiju. Ali već u »Dodacima filozofskim mislima« izdaje se kao potpuni ateista, kao što i u onoj alegoriji *Aleje*. U *Dodacima* piše, da treba birati između »vjere« i »razuma«. »Vjera nije u naravi, eto odsude vjere u ime onoga principa, na kome Diderot hoće da sve gradi. Vidjeli smo, kako je i vjersku etiku rušio, jer da izvrše »naravni red dužnosti«.

Diderot bijaše neki materijalističko-panteistički *monista*. Sav svemir sačinjava Veliku Cjelinu, *le grand Tout*, koja je u biti svojoj konačno ipak materija, koja osjeća. Ovaj hילוzoistički, materijalistički monizam prožet je nekim obožavanjem, nekim entuziazmom, nekom slijepom predanošću Velikoj Cjelinu, koja sve obuhvata, u kojoj sve živi, koja se uvijek mijenja (a vječna je samo »molekula«), izvan koje i protiv koje ništa nije, ništa se ne zbiva. »I bez ideje o Svemu nema filozofije.«⁸

Iz toga svega treba da se shvati i Diderotova jedina moguća etika, jer »pojmove, koji nemaju temelja u naravi, možemo prišpodobiti s onim šumama na Sjeveru, kojih drveće nema korjene.

⁸ Ibid., sv. I., *Dodaci Mislima*, str. 159. Misao VI.

⁹ Ibid., II. sv., *Tumačenje Prirode*, str. 15.

Treba samo jedan zamah vjetra, jedna neznatna činjenica, da obali čitavu šumu drvlja i ideja.«¹⁰ Kad dakle Diderot traži norme našega htijenja, obraća se na onu Veliku Cjelinu, na narav. »Počnimo s početka, pitajmo naprosto narav, i promotrimo bez strančarstva, što će nam ona odgovoriti na tu stvar.«¹¹ Narav će nam otkriti istinu i dati norme života.

»O Naravi, sve, što je dobro, u tvojem je krilu zadržano! Ti si obilato vrelo svih istina!... Nema na svijetu stvari dostojnih da se njima bavim doli kreposti i istine.«¹² Ispitujući organizaciju ljudsku i »sličnost organizacije ljudske ispitujući narav o odnosima ljudskim, dolazimo do zakona ljudske prirode, koji su ujedno zakoni etike. »Hoćeš li dakle znati u svako vrijeme i svuda, što je dobro, što li zlo? Prioni uz narav stvari i čina, uz tvoje odnose prema bližnjemu, uz utjecaj, što ga ima tvoje vladanje na tvoju osobnu korist i na opće dobro. Ti ludo misliš, ako držiš, da ima nešto u svemiru, bilo gore, bilo dolje, što bi moglo nešto dodati ili oduzeti zakonima prirode. Njena je vječna volja, da dobro pretpostavljamo zlu, i opće dobro pojedinačnome. Možeš obratno naređivati, ali ti se pokoriti ne će.«¹³

Zato je i zabacio vjersku etiku, jer da nije u prirodi. »Carstvo naravi ne može biti uništeno; možete ga preprekama sprečavati, ali ono će ostati.« Zato može zakonodavac braniti blud, koliko hoće, »srce će čovjekovo jecati« i »ne će prestati da protestuje«. Moralni »umjetni« čovjek nigda ne će pobijediti »naravnog« čovjeka. »Carstvo naravi je neuništivo: mi mu se možemo opirati i smetati mu, ali ono je trajno.«¹⁴

Pa što onda veli narav, koja li je vrhovna norma života? Biti sretan. Ima samo jedna dužnost: biti sretan.«¹⁵ I zao čovjek pače, čineći zlo, hoće da bude sretan.¹⁷ I čovjek, koji se žrtvuje, čini to, jer on za sebe radi, on je sretan, kad se žrtvuje.¹⁸

Koja su dakle pravila života u ovoj etici »naravi« u odnosu prema Bogu, prema sebi, prema bližnjemu, prema obitelji, prema društvu i državi, prema čovječanstvu?

Vjera »nije u naravi«. Zato ni nema nikakih dužnosti prema Bogu. Bog nas ne će kazniti zbog nevjere i on nas ne smije

¹⁰ Ibid., sv. II. *Tumačenje Prirode*, str. 14.

¹¹ Ibid., sv. II. *Dodatak putu B.* str. 241.

¹² Ibid., sv. 7. str. 103.

¹³ Ibid., sv. II. *Dodatak putu B.*, str. 225. — »Sličnost organizacije ljudske uvjetuje etiku, ibid. str. 240., 241.; sv. VI., 444., 445.

¹⁴ Ibid., str. 245.

¹⁵ Ibidem., — U drami *Igrač* veli se »Podignimo naravi hram! Budimo njeni svećenici i proroci!« Sv. VII. str. 456.

¹⁶ Na pr. Djela, IX. sv., *Elem. fiziol.* str. 429, 352; *Esej o carstvima Klaudija i Nerona*, sv., 3., str. 312.; *Did. et Cath. II.*, str. 320., 314.; sv. 2. *Prosályte* str. 85.

¹⁷ Ibid., sv. II. *de prosélyte*, str. 88. Inače D. pokazuje često, kako je zao čovjek »nesretan«, a dobar »sretan«.

¹⁸ Ibid., sv. 19., *à Lanslois*, str. 435.

¹⁹ Ibid., sv. I., str. 159.

kazniti, što nismo u Njega vjerovali, jer ne vjerovati, tobože ne uvidati: ne znači zlo činiti.²⁰ Uostalom vjera je besmisao i »prazno-vjerje veća pogrdna Boga od bezboštva.«²¹ Ako se nadalje Bog za što brine, brine se za naš život.²² Isprva je jedina moguća religija bila »naravna« vjera, koja je »sviju vremena i sviju zemalja«,²³ koja ne traži kulta, jer je Bog »odviše iznad našega ništavila.«²⁴ Ali se napokon i ta zabacuje, jer je svijet produkt slučaja: Kombinacije, koje se kao najharmoničnije održaše, kao što u borbi za opstanak pobjeđuje najsposobniji (P i s m o o s l i j e p c í m a).

Ljubav prema sebi je dakako temelj svemu djelovanju, svako hoće biti sretan, što ne isključuje ljubavi prema drugome, jer je narav u nas stavila socijalna nagnuća. Diderot dopušta zlome čovjeku samoubojstvo i još ga potiče, da se ubije.²⁵ Opravdava dakako sve uživanje, a zabacuje askezu. Brani često komfor i raskoš u imućnih,²⁶ i »dražesne poroke, koji sačinjavaju čovjekovu sreću na ovome svijetu, a prokletsvo na drugom« (koga za Diderota nema).²⁷ Za stid dakako Diderot ne zna. Stida nema u stanju »naravi.« Žena kad se podaje ili čovjek kad boluje ili kad je u bijedi, ne mare za stid, jer se »približiše naravi.« »Čovjek ne će da bude ni smetan ni rastresen u svom uživanju. Ljubavno je uživanje praćeno jednom slabosti, koja bi ga izručila na milost i nemilost njegova neprijatelja. Evo sve, što može da je naravno u osjećaju stida. Ostalo sve je djelo ustanova.«²⁸ »Tko ljubi taj samo ljubi.«²⁹ »Čini mi se, da je od vijeka razum stvoren zato, da bude pod noge bacan od ljubavi. Čini mi se, da onaj, koji pozna još neke dužnosti, zlo ljubi.«³⁰ Čistoća i uzdržavanje su djetinjarija i ludost, svaki seksualni čin je dopušten, pače dobar, jer je ugodan.³¹

Osobito je tu tjesnoogrudna za Diderota kršč. vjera, koja osuđuje svaki pogled, svaku riječ,³² a on se ne može uzdržati od toga, da prljavštinu ne imenuje njezinim imenom. »Ostavite mi riječ, a ja vam ostavljam stvar.«³³ Njegova je fantazija sva blatna, te mu i sama riječ »nedužan«, ako mu dođe pod pero, zvuči

²⁰ Ibid., 140; sv. IV., 448, 525; *Did. et l'abbé Barth.* str. 57.

²¹ Ibid., I. sv. str. 130. — Za molitvu kaže, da je »ludost« pomisliti, da ćemo mičući usnama promijeniti zakone svemira ili odluke »neke Providnosti« *Did. et a Barth.* str. 30. — Vidi o molitvi i *Tumačenje Prir.* u 2. sv. str. 61.

²² Ibid., 18. sv. str. 388.

²³ Ibid., sv. 2 (*Prosélyte*) str. 81.

²⁴ Ibid., str. 83.

²⁵ Ibid., sv. 3., *Esej o carstvima*, str. 253.

²⁶ Enciklop., članak *Luxe*. — *Did. et Cath.* II, odlomak *Du luxe*. Isto: *Réputation suivie*, sv. 2., str. 414. dalje.

²⁷ *Did. et Cath.* II. str. 238., isto u sv. 2. *Réfut. suivie*.

²⁸ Sv. II., *Dodatak putu B.*, str. 243., 246. — *Tako i sv. 15. Encikl.*

²⁹ Ibid., sv. 19 *Mlle Volland* str. 241.

³⁰ Ibid., str. 238.

³¹ Djela, II. sv., *Suite de l'Entretien*, str. 184.

³² Ibid., sv. III. Enciklop., nzd. u Livornu (1771) str. 220. članak *Chasteté*.

³³ Ibid., sv. 6., *Jacques le Fataliste*, str. 222.

»smiješno«. ³⁴ Dakako, jer u *Sanu D' Alembertovu* gđica De l' Espinasse pita: »A samopoštovanje, stid, griznja savjesti?« A doktor Borden odvrća: »Djetinjarenje, osnovano na neznanju i taštini jednog bića, koje si smatra zaslugom ili nezaslugom jedan momenat nužde.« ³⁵ U *Dodatku Putu Bougainvilleovu* postaju onda sve naše brige, koje se ne odnose na održanje, tašte i lažne. Jedina dužnost je održanje sebe i vrste; »moralni čovjek« je »umjetan« čovjek.

U odnosu prema drugome Diderot ističe socijalna nagnuća naše naravi, »sličnost organizacije«, »opću volju«, što sve čini, da osim sebe ljubimo i drugoga. Za njega je kršć. vjera »najesocijalnija«, a stoičku nauku zabacuje zbog tvrdoće čuvstava u stoika. Diderot dopušta robovima, da ubiju svoje gospodare. ³⁶ Međutim i kad se navodno žrtvujemo, radimo za se. ³⁷ Najviše je isticao, da valja činiti dobro (*bienfaisance*, *mal'faisance*) i to je cijela etika. To je u *Sanu d' Alembertovu* sukus cijele etike, sve ostalo ne računa. Materijalistički hedonizam tako ga konačno svladava, te tvrdi, da »nema ništa solidno osim piti, jesti, živjeti, ljubiti i spavati...« ³⁸ Tako isto za mladoga Rameaua »mudrost Salomonova« i sva »filozofija« sastoji u tome, da se »napijemo dobrih vina, nagruvamo finih jela« i t. d. jer sve »ostalo je samo ispraznost«.

Premda Diderot uči da je sve »u naravi«, a »narav i Bog ne čine ništa zlo« ³⁹ ipak je često razlikovao dobro i zlo. Ali to drugda dosljedno otpada.

»Sve u prirodi misli na sebe i samo na sebe. Da je to za druge zlo, svejedno, samo ako je za mene dobro.« ⁴⁰ Dolazimo do etike borbe. »Narav se ne brine ni o dobru ni o zlu; ona ima samo dvije svrhe: održavanje pojedinaca i razmnažanje vrste.« ⁴¹ »U naravi se proždiru sve vrste, u društvu se proždiru svi staleži.« ⁴² Kad je tako u »naravi«, zašto da se razlikuje dobro i zlo?! U svijetu su »budale plijen lupeža. Tako naredi narav onog dana, kad naredi jačanje za vukove... Vječni zakoni prirode su *lukavstvo i sila*... Ima li ljepšeg, starijeg, plemenitijeg prava od *prava jačega*? Ali ako se čovjek njime

³⁴ Ibid., sv. 18., Gđici Volland str. 391.

³⁵ Ibid., sv. II., str. 176.

³⁶ Ibid., sv. III., *Essai sur les règnes*, str. 206.

³⁷ Ibid., sv. 19., *A Mlle Volland*, str. 260; ibid. isto to: *A Landois*, str. 435

³⁸ Ibid., II. sv., *San d' Alembertov*, str. 132.

³⁹ Tako na pr. u *Dodatku Putu Bougainvilleovu*.

⁴⁰ Djela, sv. I. *Dodaci Mislina*, str. 164.

⁴¹ Ibid., sv. 6., *Jacques le Fataliste*, str. 263.

⁴² Ibid., sv. 19., *Pismo gđici Volland*, str. 39., 40. — Tako uči i u *Dodatku Putu Bougainvilleovu*. Ali kako onda dolazi do razlikovanja dobra i zla?! Što služi onom rečenom cilju, to je dobro. Tu smo već na terenu — borbe za život.

⁴³ *Nećak Rameauov*, izd. Monval, str. 59.

služi, izvrgnut je opasnosti... Lukavstvo je sigurnije... Pigmejac, koji bude poznao lukavstvo, oborit će neoprezna diva; vezat će mu noge i ruke... Prijatelju, *podignimo naravi hram. Budimo njeni svećenici i proroci.*⁴⁴

Eto, kuda nas dovede etika »naravi«! Pa »što je savjest? Nju izumi strah i podržava ju strah. To je fantom, koga nestaje, ako preziremo kuđenje. Bacimo kuđenje pod noge i stidimo se samo neuspjeha. Kad dobro shvatimo, da je stid samo slabost, onda doskora više ne ćemo znati za prigovor savjesti, i s a v j e s t će biti za nas samo p u k a r i j e č. Zar narav pozna takovo što, kao što je savjest i grižnja savjesti? Ne, njezin kodeks ima samo jednu riječ: sloboda.«⁴⁵

Kad Diderot govori o slobodi, onda piše apologiju vukova »lupeža«, koji mu se sviđaju samo ako su »veliki lupeži«, ne »mali«, »subalterni«, »polu lupeži«,⁴⁶ ali doskora ruši i cijelo društvo. Jer on nas tada želi povratiti u neko divljačko »stanje naravi«, a tu smo već posve izvan našega društva. O tom u slijedećem poglavlju.

Međutim je Diderot s tolikom emfazom pisao o tome, kako je naša svrha sreća, a srećan je samo krepostan čovjek, da se može učiniti možda čudno, ako se uz to spominju i navedene ideje Diderotove. Ipak su one konsekvencija njegova mišljenja. Uostalom pustimo, da Diderot o tom koju reče.

»Ali što, veli, zar krepostan život nije sigurno sredstvo za postignuće sreće? ... Nije, borme, nije, jer ima ljudi tako nesretno rođenih, koje tako silovito vuče k sebi škrtost, ambicija, neuredna ljubav za žene,⁴⁷ da bi ih ja odsudio na nesreću, kad bi im naložio vječnu borbu s njihovim tiranskim strastima ... Vidim svaki dan ljudi, koji vole umrijeti, negoli se popraviti. Ja sam bio vrlo mlad, kad mi je došlo u glavu, da sva etika sastoji u tome, da se dokáže ljudima, da je napokon zbog vlastite sreće najpametnije na ovom svijetu živjeti kreposno.« I veli, da »nema sreće« za čovjeka osim u nekom naravnom stanju, koje se protivi društvu, i »gdje nema ni kreposti ni opacine.«⁴⁸ Anti-

⁴⁴ Djela., sv. VII., drama *Igrač* str. 456.

⁴⁵ *Ibid.*, 457.

⁴⁶ Tako je i nećak Rameauov, kralj bohema, i po vlastitoj želji kralj hulja, dabome »velikih hulja«, čovjek koji prezire svako čudoređe. Diderota kao da osvaja njegova gromka grud, jaki, sjetilni instinkti, zavijeni u neki *posve moderni* »estetizam«. Rameau uči, da se sve u prirodi kolje. Zato treba da se svatko individualno prilagodi. Cilj svega je užitak. Razumni univerzum bio bi »žalostan«. Diderot nekako simpatizuje s Rameauom. — U *Igraču* Stukely govori, kako je zaključio umorstvo hladno. »Savjest je htjela govoriti. Ali je njen glas bio prekinut glasom naravi. Narav mu je vikala: Uništi onoga, koji tebe hoće da uništi. Živina po instinktu razaznaje svog neprijatelja i uništava ga bez premišljanja, kad ima za to snage, a čovjek da to ne uzmogne?« (Djela., VIII. sv., str. 490.) U *Nećaku Rameauovu* se kaže: »Glas je savjesti i častii vrlo slab, kad crijeva krule.« *Izd. Monvalovog*, str. 60.

⁴⁷ To su tri zla Ivanova, požuda očiju, života i tijela.

⁴⁸ Djela., sv. 6. *Temple du bonheur*, str. 438., 439.

stenova krepost bila je mrka, »pobožnjaci« su mrki, zato jer »bez prestanka osjećaju prisilnost uloge, koju su si nametnuli, i za koju ih narav nije stvorila. I Diderot bi rado bio Katon, ali drži, da to ne ide, to znači htjeti »stvoriti si umjetni značaj.«⁴⁹

Nećak Rameauov veli, da u stvari »tako promjenljivoj kao što je čudoređe nema ništa apsolutno dole to, da treba biti ono, što interes traži.« Ako k sreći vodi krepost, valja biti krepostan ili hiniti krepost... Ali njega je vodila k sreći opačina, uostalom, moglo bi se dogoditi, kad bismo se stali izjašnjavati, da vi zovete opačinom ono, što ja zovem krepostom.⁵⁰ Za ljude, koji ne prihvaćaju Rameauov arivizam i kult novca i užitka, veli Rameau, da se »čovjek ne rađa s takovim načinom mišljenja.« On si stvara, jer nije u naravi.⁵¹

U svakom slučaju ostaje relativizam pojmove »krepost - opačina«. Diderot naučava, da je etika relativna.

Dr. Drago Čepulić.

⁴⁹ Ibid., sv. IV Enciklop., izd. u Livornu (1773) članak *Cynique* str. 545. — Vidi sv. 19, str. 428. (Diderot o sebi) »Mi možemo naučiti medvjeda plesati, ali je taj medvjed, *nesretna životinja*.« sv. 2, Réfut. 384.

⁵⁰ Izd. Monval., str. 98.

⁵¹ Izdanje Monvalovo, str. 153.

UZOR KATOLIČKOG INTELEKTUALCA: DR. IVAN MERZ.

Dugo smo i željno očekivali njegovu biografiju. Kad je onako nenadano otišao između nas, osjetili smo neku prazninu — veliku prazninu, onakovu kakovu je obično sveci ostavljaju za sobom: oni, koji su mnogima oko sebe bili uzor, pomoć, savjet i utjeha. Zapažali smo prazninu horizontalno — oko sebe, ali smo u isti mah instinktivno dizali poglede gore: Ivane, ne zaboravi nas, moli za nas, moli za hrvatsku mladost.

No već nas je onda hvatao strah, da će i on, naš poznati i obljubljeni Merz, proći kao što prođoše i mnogi drugi naši hrvatski velikani: dan, mjesec, godinu dvije se o njima govori, a onda — onda i oni postaju plijenom nemilosne zaboravi, žrtvom naše — zaista čudne i nažalost i previše već uvriježene — ravnodušnosti prema našim pravim velikanima, velikanima duha, svecima.

Kako se u tom razlikujemo od ostalih naroda, kojih biblioteke vrve od biografija nesamo kanonizovanih svetaca, već i brojnih života mnogih jačih ličnosti iz najbliže prošlosti. Mi sami ne znamo dovoljno procijeniti, koliko